

Facultade de Ciencias Económicas e Empresariais

Traballo de
fin de grao

Capitalismo e desigualdade

Romero Vilarchao, Pablo

Xuño 2015

Traballo de Fin de Grao presentado na Facultade de Ciencias Económicas e Empresariais da
Universidade de Santiago de Compostela para a obtención do Grao en Economía

Resumo

A desigualdade na distribución da renda e a riqueza é unha cuestión que preocupa e interesa aos economistas, e na que estes teñen moito que achegar. Malia a publicación de obras recentes pesimistas, como a de Piketty, segundo a cal o capitalismo aumenta as desigualdades, o certo é que toda a evidencia empírica da que dispoñemos sinala que as desigualdades na distribución funcional e persoal da renda e a riqueza lévanse reducido considerablemente nos últimos douscentos ou trescentos anos. Agora ben, desde os anos 70 do pasado século obsérvase que os máis ricos concentran unha proporción cada vez maior da riqueza, como consecuencia do aumento das súas rendas do traballo. A explicación dos factores que están detrás deste proceso supón un grande reto para a ciencia económica, pero semella que iso que denominamos capital humano ten moito que ver ao respecto.

Este traballo contén 9.979 palabras.

Índice

Resumo	2
Índice	3
Índice de táboas, gráficos ou figuras	5
Introdución.....	7
1. A desigualdade nas ciencias sociais	7
2. Obxectivos e estrutura do traballo	9
Planificación	11
3. Cronograma	11
Desenvolvemento do traballo	11
4. A desigualdade na teoría económica: un breve repaso	12
4.1 Igualdade e eficiencia.....	12
4.2 Distribución da renda e crecemento	13
4.3 Algunhas precisións sobre a distribución da renda.....	16
5. As achegas de Piketty	17
5.1 A distribución funcional da renda.....	17
5.1.1 A primeira lei fundamental do capitalismo.....	18
5.1.2 A segunda lei fundamental do capitalismo.....	18
5.1.3 Evidencia empírica.....	19
5.2 A distribución persoal da renda e a riqueza.....	23

6. Unha valoración crítica das achegas de Piketty	31
6.1 Críticas do marco teórico.....	32
6.1.1 A primeira lei fundamental do capitalismo.....	32
6.1.2 A segunda lei fundamental do capitalismo.....	33
6.1.3 A desigualdade $r > g$	35
6.2 Críticas da interpretación dos datos	36
Conclusións e ampliación	40
Bibliografía.....	42

Índice de táboas, gráficos ou figuras

Gráfico 1. “Hipótese U” de Kuznets.....	14
Cadro 1. Clasificación das principais achegas á relación entre distribución da renda e crecemento económico.....	15
Gráfico 2. Capital en Gran Bretaña, 1700-2010	20
Gráfico 3. Capital nacional en Europa e USA, 1870-2010	20
Gráfico 4. Ratio capital/renda mundial, 1870-2100	21
Gráfico 5. Distribución da renda entre capital-traballo, Francia, 1820-2010	22
Gráfico 6. A proporción das rendas do capital nos países ricos, 1975-2010	22
Gráfico 7. A taxa de retorno do capital en Gran Bretaña, 1770-2010.....	23
Gráfico 8. Desigualdade da renda en Francia, 1910-2010.....	24
Gráfico 9. Desigualdade da renda en USA, 1910-2010	25
Gráfico 10. Desigualdade da renda en Europa e USA, 1900-2010.....	26
Gráfico 11. Desigualdade da renda en Francia, 1810-2010.....	27
Gráfico 12. Desigualdade da renda en Gran Bretaña, 1810-2010.....	27
Gráfico 13. Desigualdade da renda en Suecia, 1810-2010	28
Gráfico 14. Desigualdade da renda en USA, 1810-2010.....	28

Gráfico 15. Taxa de retorno do capital e taxa de crescimento económico mundiais, ano 0-2100 29

Gráfico 16. Taxa de retorno do capital depois de impostos e taxa de crescimento económico mundiais, ano 0-2100 29

Introdución

1. A desigualdade nas ciencias sociais

Ao longo da historia das ideas humanas, a da igualdade foi obxecto de interese e preocupación notables, e por iso está presente dentro do corpus das distintas disciplinas do saber, formando parte de teorías máis ou menos elaboradas. Pero ademais, tamén é resultado das ideas intuitivas do ser humano, iso que chamamos sentido común. Así, a igualdade é un ideal que está detrás de crenzas moi estendidas que expresamos a través de conceptos como igualdade de oportunidades, igualdade de dereitos, xustiza, equidade, etc.

Pode ser un bo exercicio o consistente en realizar nesta introdución un breve repaso polo tratamento que fan as distintas ciencias sociais desta cuestión que nos ocupa. Así, hai que dicir que a filosofía, nai de todas as ciencias, foi sen dúbida a primeira en ocuparse da igualdade. Esta preocupación está por suposto presente nos autores da civilización grega, da romana, e en todos os pobos e épocas históricas que as sucederon no tempo. Por destacar a dous filósofos modernos, que escribiron toda ou a maior parte da súa obra no século XVIII, temos a Leibniz ou a Rousseau. O primeiro deles introduciu o denominado principio de individualización da especie e do individuo que, posteriormente combinado co de individuación, deu lugar a importantes descubrimentos da filosofía política. En canto a Rousseau, podemos citar os seus famosos *Discursos*, e en concreto un¹ no que consideraba dúas clases de desigualdades na especie humana: a natural ou física e a moral ou política.

Xa en tempos máis recentes, as ciencias sociais tamén dedicaron importantes esforzos a estudar a cuestión da igualdade. Filósofos como Rawls ou Nozick,

¹ Pumareda, Ángel (1923).

xuristas como Dworkin, politólogos como Dalmacio Negro² ou Antonio García-Trevijano³, sociólogos, etc. fixeron achegas moi relevantes á temática á que nos estamos a referir.

E por suposto, a igualdade tamén foi unha cuestión recorrente da nosa ciencia, a economía. Existe unha longa tradición económica de filosofía moral que ten os seus inicios nos debates escolásticos sobre a pobreza e a extrema necesidade, e que chegou até os economistas clásicos⁴. A medida que a economía se foi desenvolvendo como ciencia, abandonou progresivamente a perspectiva moral e incorporou ferramentas empíricas e modelos matemáticos para analizar as cuestións do seu interese. Pero no fondo, a cuestión normativa sobre a igualdade estivo sempre aí. ¿Que igualdade é a relevante desde o punto de vista moral? ¿A igualdade de benestar? ¿Quizais a de utilidades? ¿Ou mellor a de recursos? ¿E por que non a igualdade de resultados ou de oportunidades? ¿Que importancia debemos darlle á igualdade sobre outros principios coma o de autonomía persoal, o de eficiencia ou o de liberdade? Numerosos economistas, coma por exemplo Sen, Harsanyi ou Hammond, teñen traballado sobre estas cuestións.

A pesares de que, como dicimos, segue habendo na literatura económica actual debates de marcado carácter normativo, o certo é que predomina un enfoque empírico do problema da desigualdade. Este enfoque empírico consiste en recompilar datos relativos á distribución da renda, e a partir deles, elaborando ou non modelos teóricos explicativos, determinar se as desigualdades económicas, entendidas estas como desigualdades na distribución da renda e a riqueza, aumentan ou diminúen. Pero hai que deixar claras desde o comezo as posibles limitacións que enfronta a moderna ciencia económica cando enfoca a desigualdade a través de medicións da distribución da renda. Pois estas medicións non están exentas de imperfeccións, ligadas sobre todo á metodoloxía e á dificultade para elaborar series temporais moi amplas sobre as variables que se estudan. Ademais, en algúns casos, a evidencia empírica que ofrecen os economistas vai acompañada dunha

² Negro, Dalmacio (2010).

³ García-Trevijano, Antonio (2012).

⁴ San Emeterio Martín, Nieves (2010).

interpretación dos datos que contén sesgos ideolóxicos e xuízos de valor. E non sempre é doado diferenciar a parte científica do contido ideolóxico. Máis cando algúns autores, partindo da súa ideoloxía, esfórzanse por atopar evidencia empírica *ad hoc* que se adecúe á súa opinión apriorística, ben sexa esta que o capitalismo aumenta a desigualdade ou que a reduce. Isto é exactamente o contrario da honestidade intelectual indispensable para facer ciencia e buscar a verdade. Non está mal, xa que logo, deixar constancia nesta introdución das cautelas e prudencias necesarias para abordar e analizar a desigualdade e o capitalismo con toda a neutralidade que sexa posible.

2. Obxectivos e estrutura do traballo

O obxectivo fundamental do presente traballo é determinar, facendo uso da evidencia empírica dispoñible, se se pode afirmar cientificamente que o capitalismo reduce as desigualdades económicas entre os seres humanos ou se pola contra as aumenta. A medida que se vaia respondendo á cuestión formulada, tratarase de analizar as distintas causas e factores que están detrás do aumento ou redución das desigualdades, e ofrecerase unha valoración dos feitos que se constaten en termos do seu significado e das súas consecuencias para a vida dos seres humanos.

Para cumprir estes obxectivos que se sinalan, elaboramos un traballo estruturado en varios apartados. No primeiro deles, facemos un breve repaso de temáticas recorrentes na literatura económica que están relacionadas coa desigualdade. En concreto, falaremos sobre os debates entre igualdade e eficiencia, e tamén sobre a relación existente entre distribución da renda e crecemento económico. Tamén faremos neste apartado, a modo de aclaración, unha distinción entre as distintas perspectivas desde as que se aborda a distribución da renda. No apartado seguinte, o obxectivo é resumir as achegas máis destacadas á cuestión da desigualdade económica que fixo o economista Thomas Piketty mediante a súa última obra, que foi un dos libros de economía de maior impacto nas últimas décadas. A continuación, incluímos unha valoración crítica da contribución de Piketty, sinalando en cada caso as

fortalezas e as debilidades dos argumentos que este aporta. Por último, na conclusión, recollemos o contido principal do dito ao longo do traballo, ao tempo que identificamos algunhas posibles orientacións de futuras investigacións económicas sobre a desigualdade.

Planificación

3. Cronograma

OUTUBRO 2014						
L	M	M	X	V	S	D
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30	31		

NOVEMBRO 2014						
L	M	M	X	V	S	D
					1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30

DECEMBRO 2014						
L	M	M	X	V	S	D
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30	31				

XANEIRO 2015						
L	M	M	X	V	S	D
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30	31	

FEBREIRO 2015						
L	M	M	X	V	S	D
						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	

MARZO 2015						
L	M	M	X	V	S	D
						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29
30	31					

ABRIL 2015						
L	M	M	X	V	S	D
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30			

MAIO 2015						
L	M	M	X	V	S	D
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31

XUÑO 2015						
L	M	M	X	V	S	D
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30					

	Elección do tema e do titor
	Reunións co titor
	Revisión bibliográfica
	Elaboración do traballo
	Entrega ao titor
	Depósito do traballo

Desenvolvimento do trabalho

4. A desigualdade na teoría económica: un breve repaso

4.1 Igualdade e eficiencia

Toda unha liña de pensamento e investigación en economía sostén que existe un *trade off* entre igualdade e eficiencia. Esta liña foi iniciada, entre outros, por Arthur M. Okun nos anos setenta do pasado século XX⁵. Segundo estes autores, hai ámbitos nos que a sociedade promove a igualdade e outros nos que impera o mercado. É necesario que a sociedade promova a igualdade a través de determinados dereitos individuais, pero isto xera ineficiencias. O mercado limita o poder da burocracia e protexe as nosas liberdades fronte ao estado, pero tamén dá lugar a desigualdades. No traballo citado, Okun realiza afirmacións como as seguintes: “o mercado precisa un lugar, pero precisa tamén de ser posto no seu lugar”, ou “a democracia e o capitalismo precísanse mutuamente, para poñer racionalidade á igualdade e humanidade á eficiencia, buscando os límites adecuados para o dominio dos dereitos e o dominio dos dólares”.

A literatura económica relativa a esta cuestión é moi abundante, e as visións que se deron sobre a mesma son moi variadas. Pero a efectos deste traballo, o único que nos interesa é saber que existe, para a continuación pasar a centrarnos nunha problemática de maior relevancia desde o punto de vista dos nosos obxectivos, aínda que relacionada coa que se tratou neste apartado.

⁵ Okun, Arthur M. (1975).

4.2 Distribución da renda e crecemento

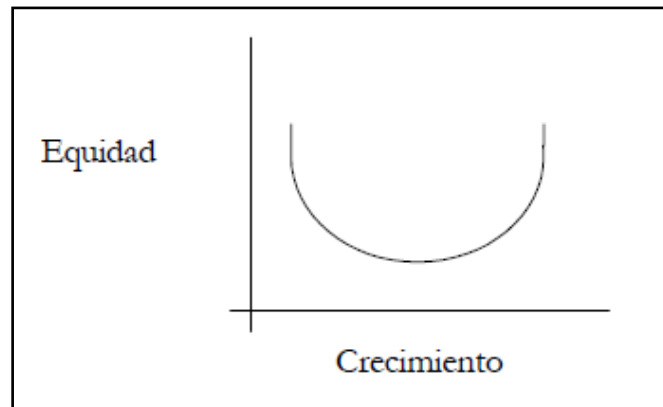
A desigualdade económica, medida observando a evolución da distribución da renda, comezou a ser unha materia de interese para os economistas cando esta fixo aparición a partires da Revolución Industrial. Pero sempre foi unha cuestión máis ou menos secundaria até que se pensou que podería estar de algún xeito relacionada co tema estrela obxecto de estudo da ciencia económica, que non é outro que o crecemento. Se ben é certo que xa no pensamento económico da antigüidade atopamos reflexións acerca da relación entre crecemento e distribución da renda, por exemplo en Platón, en autores musulmáns como Averroes e tamén no mercantilismo, e máis adiante en Smith, Marx, Marshall, Keynes ou Schumpeter⁶, non foi até mediados do século XX, concretamente nun traballo de 1955, cando Simon Kuznets⁷ dirixiu a investigación económica cara ao estudo empírico da relación entre distribución da renda e desenvolvemento económico, tratando de atopar unha relación de causalidade entre as dúas variables.

O propósito de Kuznets no citado artigo era determinar cal é a relación sistemática a longo prazo entre a forma da distribución dos ingresos e o crecemento económico, e que factores determinan o nivel secular e as tendencias na evolución da desigualdade na distribución da renda⁸. A partires dos datos recompilados, Kuznets formulou a súa famosa “hipótese U”, segundo a cal o proceso de crecemento económico xera dous tipos de forzas, unha que conduce á desigualdade na distribución nas primeiras fases do crecemento, e outra que tende á igualdade en etapas máis maduras do proceso. Agora ben, o propio autor sinala no mesmo artigo que os datos empíricos que manexa son pouco completos e que as conclusións ás que chega son escasamente rigorosas. Con todo, no seguinte gráfico amosamos a hipótese de Kuznets:

⁶ Pérez Moreno, Salvador (2003).

⁷ Kuznets, Simon (1955).

⁸ Adelman, I. e Robinson, S. (1989).

Gráfico 1. “Hipótese U” de Kuznets.

Fonte: Pérez Moreno, Salvador (2003).

Pero malia o escaso valor científico da “hipótese U”, o seu éxito radicou na capacidade que tivo para sumar a moitos economistas á tarefa de elaborar unha base teórica e empírica consistente para abordar o problema da desigualdade económica. Kuznets sostiña que o crecemento xera desigualdade e que máis adiante estimula a equidade. A súa era unha postura intermedia, pero xurdiron traballos académicos defendendo todas as posicións posibles. Un grupo de economistas consideran que crecemento e redistribución igualitaria da renda son incompatibles, ben porque o crecemento precisa dunha certa desigualdade para ser posible, ben porque o crecemento xera desigualdade pola súa propia dinámica. Outros autores manteñen que crecemento e igualdade son compatibles, xa sexa porque o crecemento favorece a equidade, porque a equidade favorece o crecemento ou porque crecemento e equidade refórzanse mutuamente. Non faltan por suposto os economistas que defenderon que non existe ningún tipo de relación entre crecemento e distribución, e por último, os que afirman que a relación é indeterminada, debido á falta de evidencia empírica suficiente para constatar unha relación concreta. No cadro que se amosa a continuación, están recollidas as principais posturas citadas e os autores máis destacados que as defenderon até os primeiros anos do século XX:

Cadro 1. Clasificación das principais achegas á relación entre distribución da renda e crecemento económico.

Relación de Incompatibilidad		El crecimiento requiere una cierta desigualdad en la distribución	Mill, Harrod-Domar, Kaldor, ...
		El crecimiento genera desigualdad por su propia dinámica	Marx, Boeke, Myint, Rajaraman, Furtado, D.V.Smith, ...
Relación de Compatibilidad	Unidireccional	El crecimiento económico favorece la equidad	Marshall, ...
		La equidad favorece el crecimiento	Keynes, Hansen, Prebish, Myrdal, Todaro, Elkan, Persson, Tabellini, Alesina, Rodrik, Drazen, Perotti, Park, Chatterjee, Tsiddon, Larrain, Vergara, Kliksberg, Solimano, Birdsall, Sabot, Navarro, Sen, ...
	Bidireccional	Intrínseca: crecimiento económico y equidad se refuerzan mutuamente	Banco Mundial y CEPAL (años noventa), ...
		Inducida: determinados elementos favorecen el crecimiento y la equidad conjuntamente	Banco Mundial y CEPAL (inicios siglo XXI), ECB (1998b), ...
Relación de Incompatibilidad tendente a Compatibilidad		El crecimiento requiere una cierta desigualdad que luego se corrige	Schumpeter, Rostow, Lewis, Rosenstein-Rodan, ...
		El crecimiento genera desigualdad y más adelante estimula la equidad	Kuznets, Ahluwalia, Adelman, Morris, S. Robinson, Paukert, Campano, Salvatore, Bourguignon, Morrison, Randolph, Lot, Ogwand, Park, Brat, Ram, Milanovic, Jha, Eusufzai, Barro, ...
Relación de Independencia		No existe ningún tipo de relación entre crecimiento y distribución	A. Smith, Solow, ...
Relación Indeterminada		Falta de evidencia suficiente para afirmar una relación concreta	Danzinger, Gottshall, Iglesias, Deininger, Squire, Fields, Ruiz, ...

Fonte: Pérez Moreno, Salvador (2003).

En anos máis recentes tamén houbo autores que fixeron importantes achegas á cuestión. Entre eles salienta Xavier Sala-i-Martín, que ten numerosos traballos publicados sobre crecemento económico nos que afirma que, máis alá de que o proceso de crecemento e a globalización poidan provocar maiores desigualdades entre ricos e pobres, especialmente a nivel de cada país, o certo é que os pobres vén enormemente aumentada a súa renda, e que tanto a pobreza como as desigualdades na distribución da renda a nivel mundial reducíronse⁹. En palabras do propio Sala-i-Martín: “Gustaríame expresar a miña dúbida sobre o feito de que as desigualdades sexan importantes. Claramente, a pobreza é un mal. Eu quero que haxa un mundo sen pobres. Sen embargo, non sei que pensar sobre as desigualdades. Depende de onde veñan, das causas, do nivel de desigualdade. Dúas persoas co mesmo diñeiro poden consumir de maneira diferente, segundo as súas apetencias, pero ser igual de felices. Pero os expertos din que a felicidade é importante pero non se pode calcular, mentres que si podemos calcular a renda. Se quixeramos un

⁹ Sala-i-Martín, Xavier (2006).

mundo igualitario, coas dúas persoas felices xa estaría ben. Pero como só observamos a renda, vemos unhas grandes desigualdades”¹⁰.

Son moitos os economistas que levan publicado sobre a desigualdade económica, pero quizais o autor recente que tratou esta materia e no que se pousaron un maior número de focos é Thomas Piketty. As súas contribucións, na liña oposta ás de Sala-i-Martín, analizarémolas nun apartado posterior do traballo, en vista da grande transcendencia e difusión que acadaron, e tamén polo volume e a importancia dos traballos académicos que outros autores fixeron para valoralas, tanto positiva coma negativamente.

4.3 Algunhas precisións sobre a distribución da renda

Como vimos anteriormente, os economistas estudan a desigualdade material entre os seres humanos analizando a evolución temporal da distribución da renda. Pero a distribución da renda pode ser vista desde distintas perspectivas, e consideramos que é pertinente que nos deteñamos brevemente con esta cuestión. Así, hai que diferenciar entre distribución funcional, persoal, institucional, sectorial e espacial da renda¹¹:

- ✓ A distribución funcional ou factorial da renda ocúpase de analizar como se reparte a renda xerada nunha economía entre os factores de produción, segundo a función que estes desempeñen como propietarios do capital, da forza de traballo ou da terra.
- ✓ A distribución persoal da renda estuda o seu reparto entre os individuos ou familias que forman unha sociedade, independentemente do sector no que se produzan, da rexión da que proveñan ou do factor produtivo que remuneren.
- ✓ A distribución institucional da renda é un concepto que se manexa a nivel estatístico, debido a que a Contabilidade Nacional desagrega as actividades de produción, gasto e distribución en sectores institucionais, a saber, familias, empresas e Administracións Públicas.

¹⁰ Sala-i-Martín (2005).

¹¹ Navarro Espigares, J.L. e Hernández Torres, E. (2004).

- ✓ A distribución sectorial da renda refírese a como esta se reparte entre as distintas ramas ou sectores produtivos da economía, que tipicamente son a agricultura, a industria e os servizos.
- ✓ Finalmente, a distribución espacial ou territorial da renda ten que ver co seu reparto nunha economía entre os distintos territorios que a compoñen.

5. As achegas de Piketty

A publicación no ano 2013 da obra *Le capital au XXI siècle* por parte do economista francés Thomas Piketty tivo unha difusión e unha influencia nos debates académicos sobre economía que trascendeu con moito as fronteiras da disciplina. Isto foi debido a que realizou achegas relevantes ao estudo da distribución da renda en Europa e en USA desde dúas das distintas perspectivas que xa definimos con anterioridade: a distribución funcional ou factorial e a distribución persoal da renda. E todo isto sobre a base dunha evidencia empírica amplísima, conseguida ardua e meritoriamente a partir dun longo proceso de recompilación de datos.

As contribucións de Piketty relacionadas coa distribución persoal da renda son, aos nosos ollos, as máis importantes e orixinais da súa obra. Con todo, e tendo en consideración o xiro que supuxo este traballo na investigación científica sobre a desigualdade económica, ao longo deste apartado explicaremos polo miúdo a obra no seu conxunto, e concretamente, a súa edición en inglés¹², sempre seguindo o punto de vista do autor.

5.1 A distribución funcional da renda

A desigualdade desde o punto de vista da distribución funcional da renda é tratada por Piketty a través do que el chama leis fundamentais do capitalismo.

¹² Piketty, Thomas (2014).

5.1.1 A primeira lei fundamental do capitalismo

Piketty define a renda nacional como a suma do valor do *output* doméstico máis os ingresos procedentes do exterior deducindo a depreciación do capital, e o capital nacional coma o valor do conxunto de activos non humanos que poden ser posuídos e intercambiados en calquera mercado público ou privado. Isto inclúe o capital doméstico, o capital estranxeiro, as terras agrícolas e as vivendas. Pero non os bens de consumo duradeiro nin o capital humano. Capital sería equivalente a riqueza, xa que non se distingue entre capital para producir (capital) e capital para habitar (vivenda). Estas definicións serán obxecto de críticas por parte doutros economistas, pero o certo é que, partindo delas, Piketty obtén o ratio β ou ratio capital/renda, que se calcula dividindo o capital nacional pola renda nacional.

Se chamamos α á proporción da renda que procede do capital dentro da renda nacional, e r á taxa media de retorno do capital (que inclúe a taxa de xuro e a taxa de beneficio), a primeira lei fundamental do capitalismo queda definida do seguinte xeito:

$$\alpha = r\beta \quad (1)$$

Esta primeira expresión, máis que unha lei fundamental, é unha identidade contable, válida en calquera tempo e lugar. Por exemplo, se o capital nacional representa o equivalente a seis anos de renda nacional ($\beta = 600\%$) e a taxa de retorno do capital é do cinco por cento anual ($r = 5\%$), entón a proporción de renda nacional que procede do capital consistirá en multiplicar $r\beta$ ($\alpha = 30\%$).

5.1.2 A segunda lei fundamental do capitalismo

No longo prazo, o ratio capital/renda está relacionado coa taxa de aforro e coa taxa de crecemento da economía. Sexa β o ratio capital/renda, s a taxa de aforro e g a taxa de crecemento da economía. A segunda lei fundamental do capitalismo queda explicitada pola seguinte expresión:

$$\beta = s/g \quad (2)$$

Por exemplo, se un país aforra o doce por cento do seu produto nacional ($s = 12\%$) e a taxa de crecemento da economía é do dous por cento ($g = 2\%$), entón o ratio β calcularase mediante o cociente s/g , ($\beta = 600\%$), isto é, o país terá acumulado un capital equivalente a 6 veces a renda nacional.

Mentres que a primeira era unha identidade contable, esta segunda soamente é válida no longo prazo. Nunha sociedade estancada, tanto económica coma demograficamente, cunhas taxas de crecemento económico e da poboación baixas, pero cunha elevada taxa de aforro, coma por exemplo Europa, o peso do capital na renda nacional será cada vez maior e a riqueza acumulada no pasado adquirirá unha grande importancia.

A primeira e a segunda leis fundamentais do capitalismo están estreitamente relacionadas. Se o stock de capital dun país equivale a 6 anos de renda nacional ($\beta = 600\%$), e se a taxa de retorno do capital é do cinco por cento anual ($r = 5\%$), entón a proporción da renda que procede do capital será o trinta por cento da renda nacional ($\alpha = 30\%$), e o 70% restante procederá das rendas do traballo.

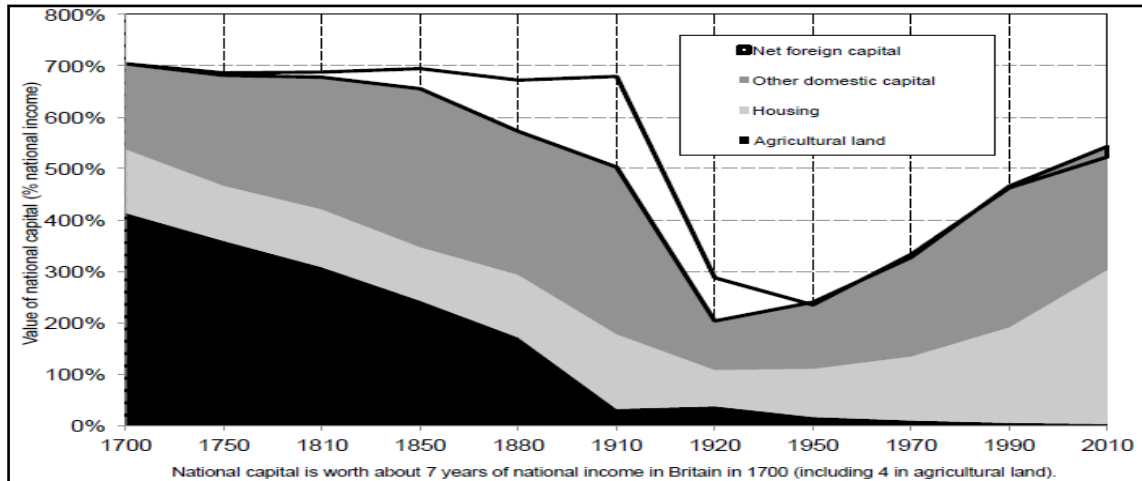
Para Piketty, os dous factores principais que inciden en r son o estado da tecnoloxía, isto é, para que se emprega o capital; e a abundancia do stock de capital, de modo que canto maior sexa o stock menor será r . Cando aumenta o stock de capital, tamén o fai o ratio β , pois este non é máis que o cociente entre o stock de capital e a renda. Así mesmo, cando aumenta o stock de capital, r descende, pois ao ser o capital máis abundante, diminúen os seus retornos. Agora ben, se r descende máis que proporcionalmente respecto a un aumento de β , a proporción de renda nacional que procede do capital α descende. Mentres que se r cae proporcionalmente menos con respecto a un aumento de β , entón α medra.

5.1.3 Evidencia empírica

Lembrando a definición de capital de Piketty, o primeiro que este observa para todos os países analizados é que a natureza do capital cambiou: se este foi no seu día principalmente factor terra, na actualidade predominan as vivendas e

os activos industriais e financeiros. Sirva como exemplo o caso de Gran Bretaña:

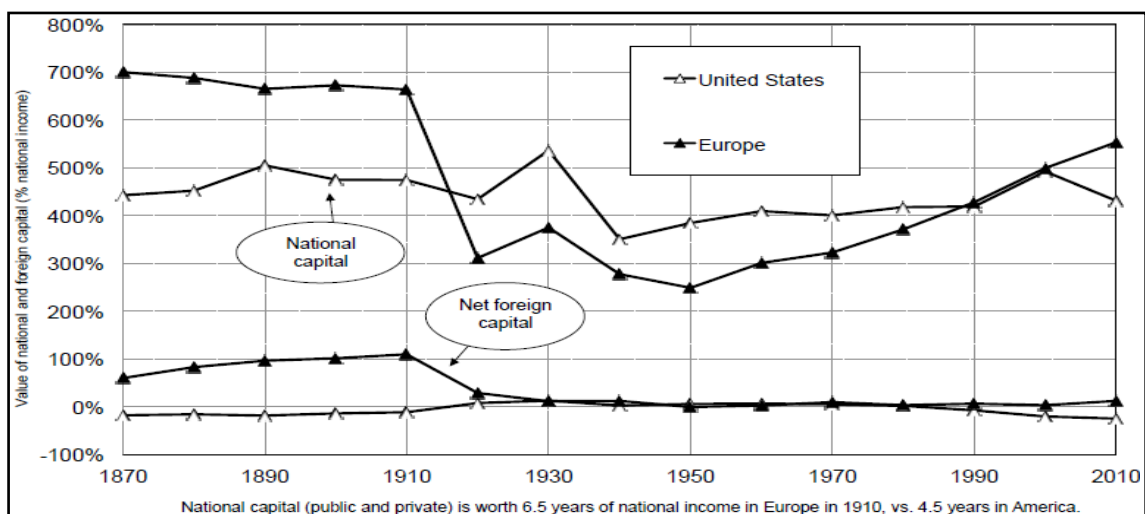
Gráfico 2. Capital en Gran Bretaña, 1700-2010.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

A segunda observación relevante é que o ratio β sempre foi máis elevado en Europa que nos USA, pois dadas as peculiaridades do nacemento da federación americana, os seus habitantes sempre dispuxeron de grandes extensións de terras, de modo que a abundancia deste factor reducía o valor do capital no seu conxunto. Pero mentres que β foi bastante estable historicamente en USA, vemos que en Europa descende bruscamente a comezos do século XX, para aumentar ao longo do mesmo e situarse de novo por enriba do β americano nos primeiros anos do século XXI.

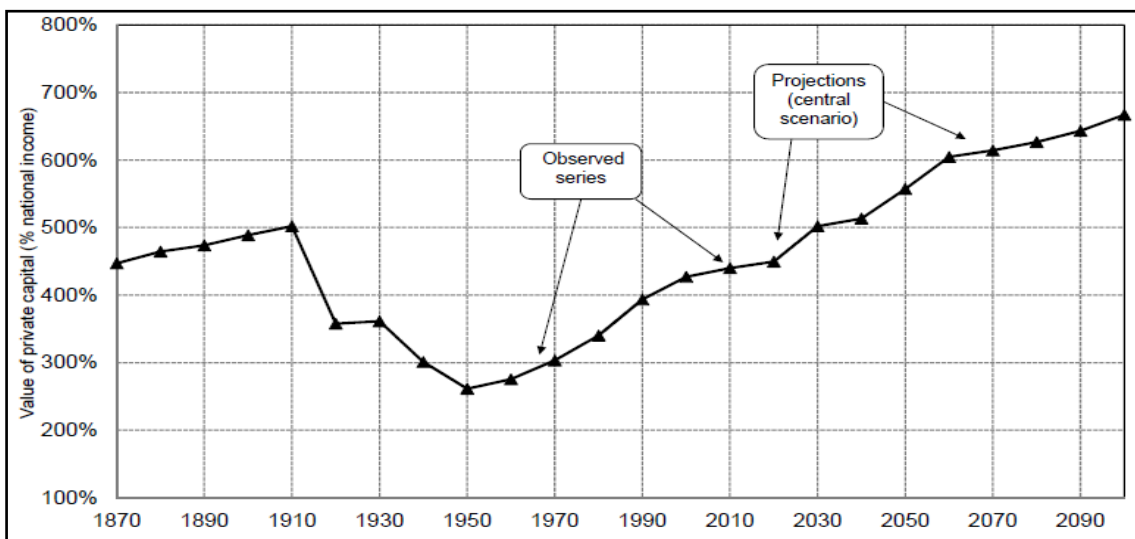
Gráfico 3. Capital nacional en Europa e USA, 1870-2010.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

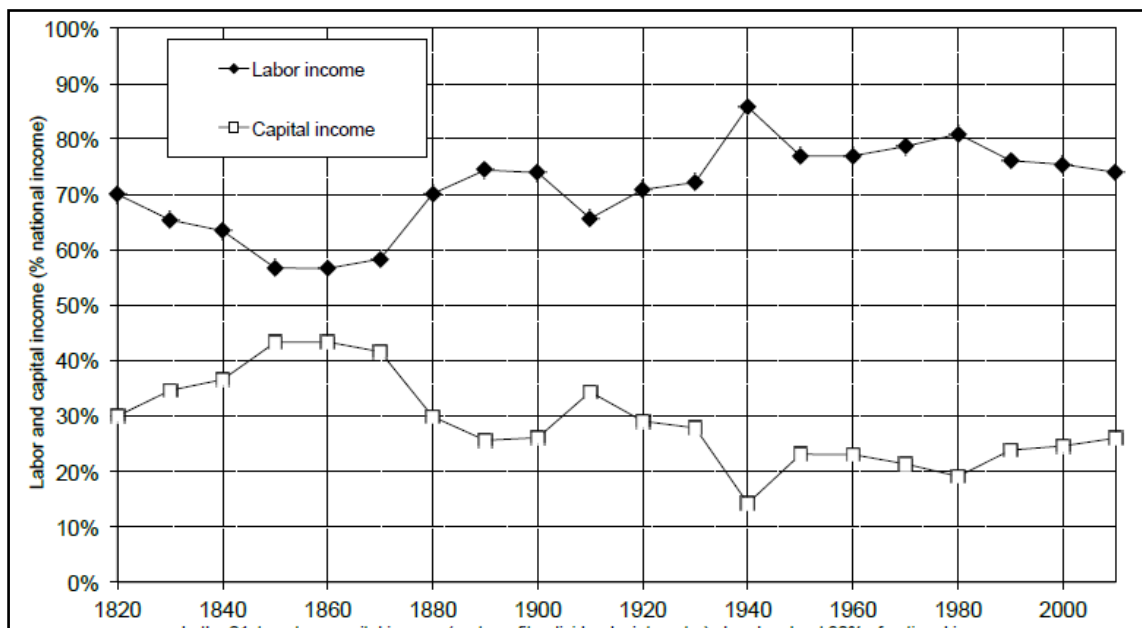
En xeral, a nivel mundial, o ratio β , se ben descendeu desde comezos até mediados do século XX, a partires de 1950 comezou a incrementarse de novo. Na actualidade, o stock de capital mundial equivale a aproximadamente 4,5 veces a renda mundial. Ademais, as predicións realizadas polo autor, ante as que debemos ser cautelosos, indican que β continuará o seu incremento polo menos até finais do presente século, mesmo a un ritmo superior ao rexistrado anteriormente na historia.

Gráfico 4. Ratio capital/renda mundial, 1870-2100.

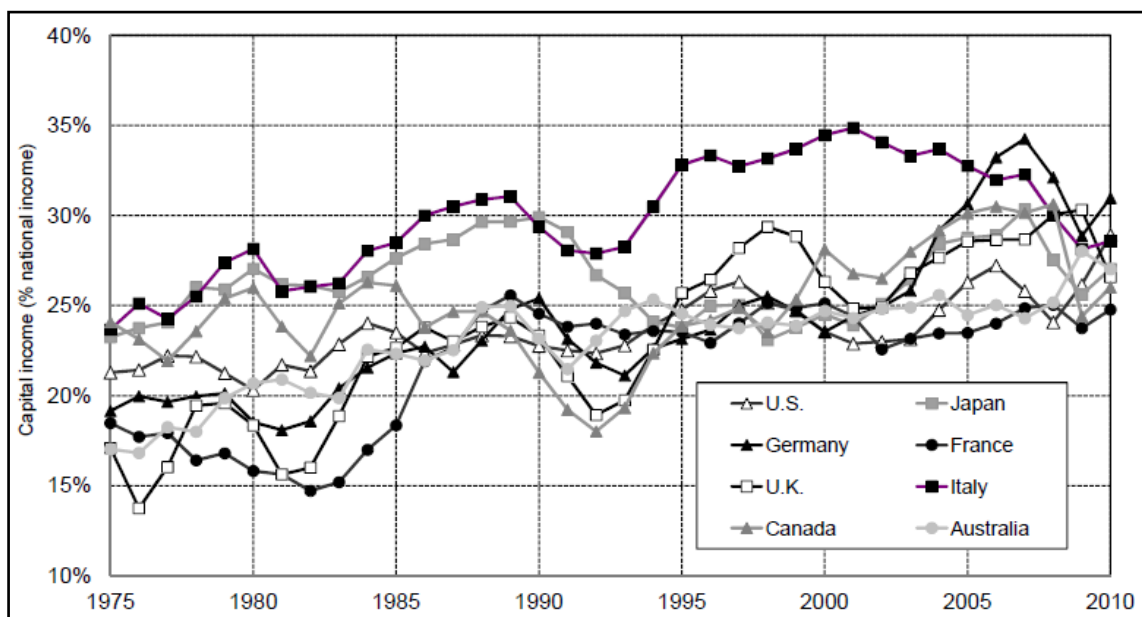

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

No que se refire á distribución funcional da renda entre ingresos procedentes do traballo e do capital, esta sufriu algunhas variacións nos últimos séculos, pero non cambiou de maneira significativa. Malia que a maior parte da renda nacional provén das rendas do traballo, estas non se incrementaron nin as do capital se reduciron tanto como cabería esperar, segundo o autor. Podémolo comprobar mediante o seguinte gráfico, para o caso de Francia:

Gráfico 5. Distribución da renda entre capital-trabalho, Francia, 1820-2010.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

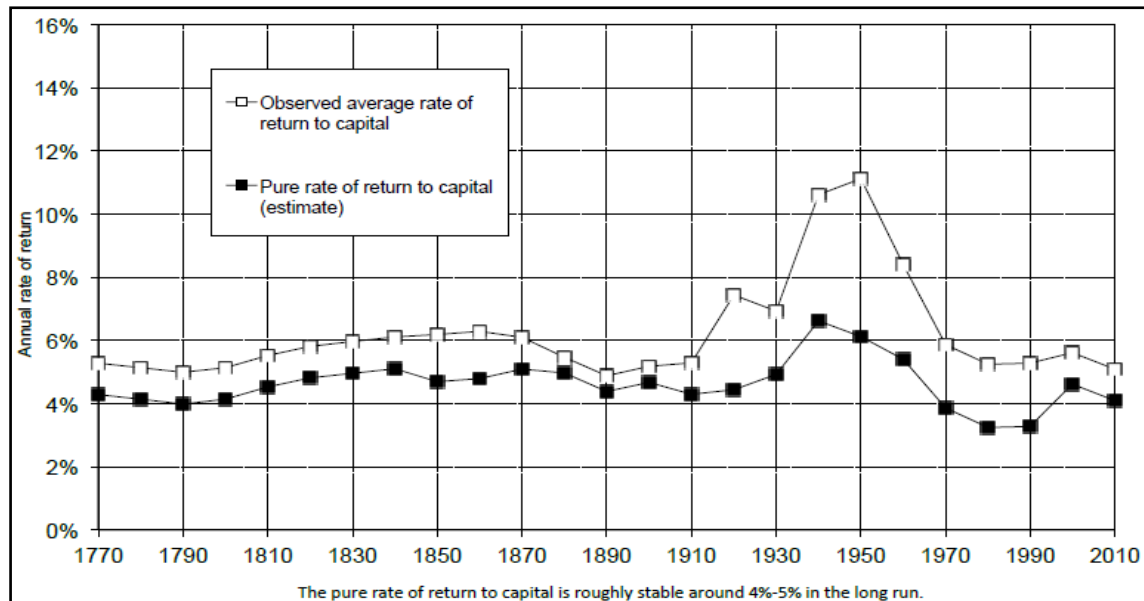
Gráfico 6. A proporção das rendas do capital nos países ricos, 1975-2010.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

Pero se se observa este último gráfico, o 6, no que se recolhe a evolução da proporção da renda nacional que procede do capital ao longo das últimas décadas, compróbase que nos países ricos, a importância do capital mesmo se intensificou.

A principal lección que Piketty extrae da análise da evidencia empírica que achega a distribución funcional da renda é que, como vimos a nivel teórico, un aumento do ratio β non ten por que ir necesariamente acompañado dunha caída de r , e isto é precisamente o que se observa na práctica. Véxase por exemplo o caso de Gran Bretaña:

Gráfico 7. A taxa de retorno do capital en Gran Bretaña, 1770-2010.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

A conclusión é, polo tanto, que non hai ningunha forza natural no capitalismo que reduza significativamente a importancia do capital ao longo da historia. A pesares de que moitos economistas pensan que nos últimos anos o capital humano desprazou ao capital tradicional, Piketty sostén que se ben o desenvolvemento tecnolóxico incrementou inequivocamente a necesidade de habilidades e competencias humanas, tamén aumentou a demanda de edificios, casas, oficinas, equipamentos de todo tipo, patentes, etc., isto é, o capital considerado na súa versión tradicional.

5.2 A distribución persoal da renda e a riqueza

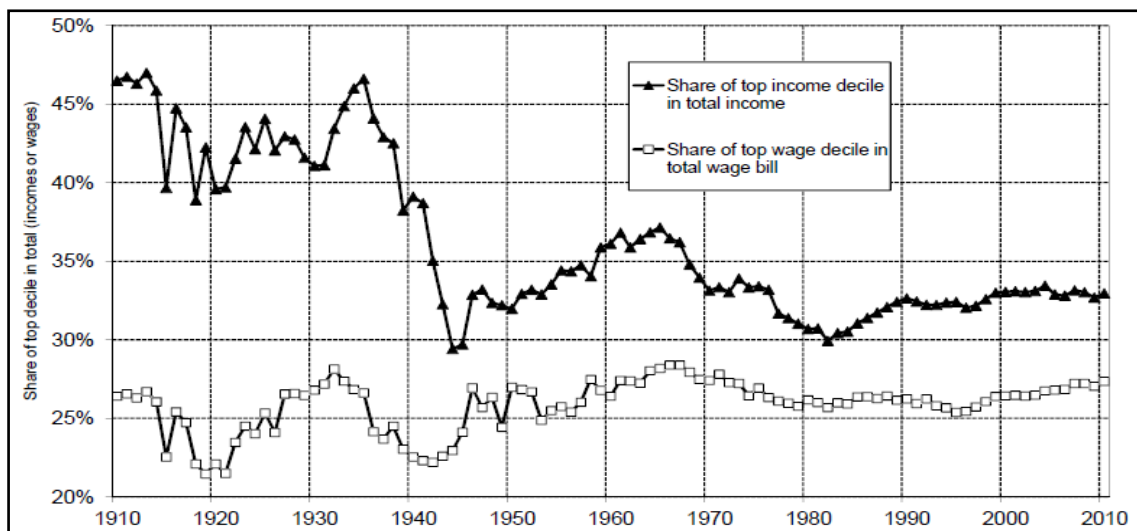
Pasamos entón de analizar a distribución da renda nacional entre os factores traballo e capital para centrarnos na distribución da renda a nivel individual. En calquera sociedade, a desigualdade na renda persoal é a suma da

desigualdade nas rendas do traballo (basicamente salarios) máis a desigualdade nas rendas do capital (dividendos, xuros, beneficios, *royalties*...).

Para estudar a distribución da renda persoal, Piketty divide á poboación en tres grupos: a clase alta, que serían o 10% dos máis ricos, diferenciando entre o *top* 1%, ao que denomina clase dominante, e o 9% restante, que chama clase acomodada; a clase media, que estaría formada polo 40% do medio; e a clase baixa, integrada polo 50% dos máis pobres.

A evidencia empírica amosa que a desigualdade nas rendas do capital é sempre maior que a desigualdade nas rendas do traballo, pois a concentración da propiedade do capital é sempre maior que a distribución das rendas do traballo. Observando como se reparten estas rendas entre a clase alta, a media e a baixa, Piketty considera que na distribución das rendas do traballo existe unha desigualdade moderada, mentres que na distribución das rendas do capital, a desigualdade é extrema. Nos dous casos, é maior en USA, a continuación en Europa, e por último os países escandinavos.

Gráfico 8. Desigualdade da renda en Francia, 1910-2010.

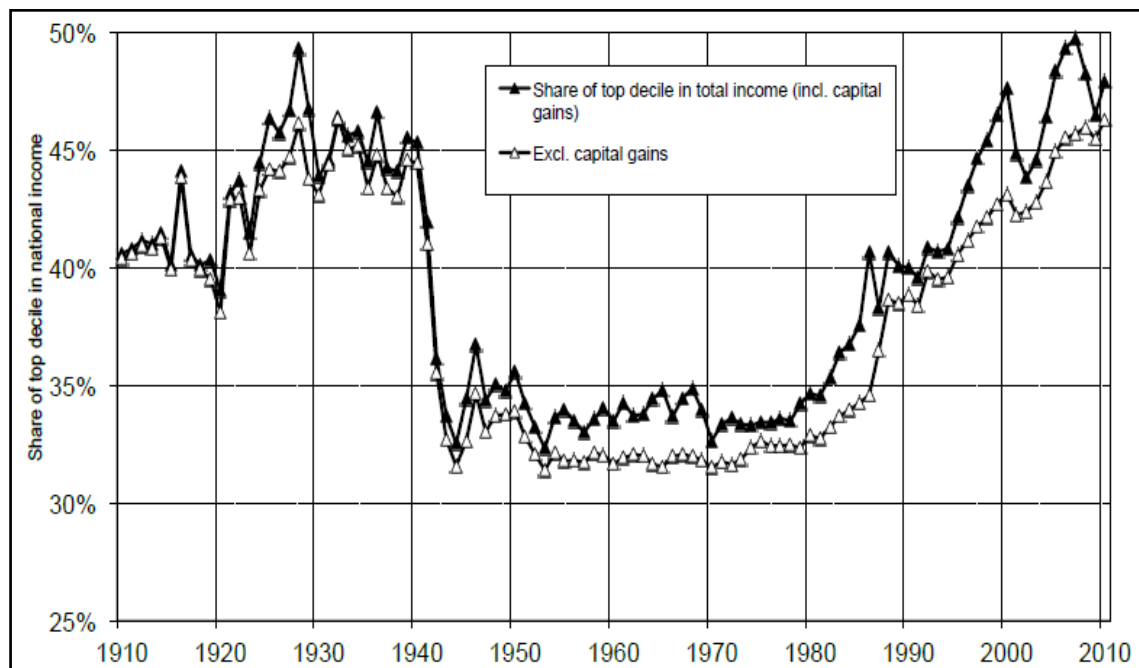
Fonte: Piketty, Thomas (2014).

Para explicar a evolución da distribución persoal da renda, o autor recorre aos casos francés e estadounidense. Se observamos a evolución da porcentaxe da renda francesa que percibe o 10% dos máis ricos, comprobamos que a desigualdade total redúcese no período estudado mentres que a desigualdade nos salarios permanece practicamente igual. No libro, este descenso da

desigualdade explícase polo colapso dos rendistas e o paso dunha sociedade na que o decil superior estaba ocupado por xente que posuía capital e vivía dos ingresos anuais que lle proporcionaba a súa riqueza, a outra na que o decil superior está formado por individuos altamente pagados que viven das súas rendas do traballo. Aínda así, dentro do decil superior hai que diferenciar: se nos fixamos na clase acomodada, vemos que os seus ingresos proceden maioritariamente das rendas do traballo; mentres que para o 1% dos máis ricos, as rendas do capital vólvense progresivamente máis importantes.

Algo similar se observa no caso estadounidense, malia que con algunhas particularidades. Partindo dunha situación de desigualdade inferior á francesa, esta redúcese moito máis nos anos corenta do pasado século. Pero a partires de 1970, a proporción da renda nacional que percibe o decil superior vai en aumento até chegar mesmo a superar a situación de partida en 1910.

Gráfico 9. Desigualdade da renda en USA, 1910-2010.

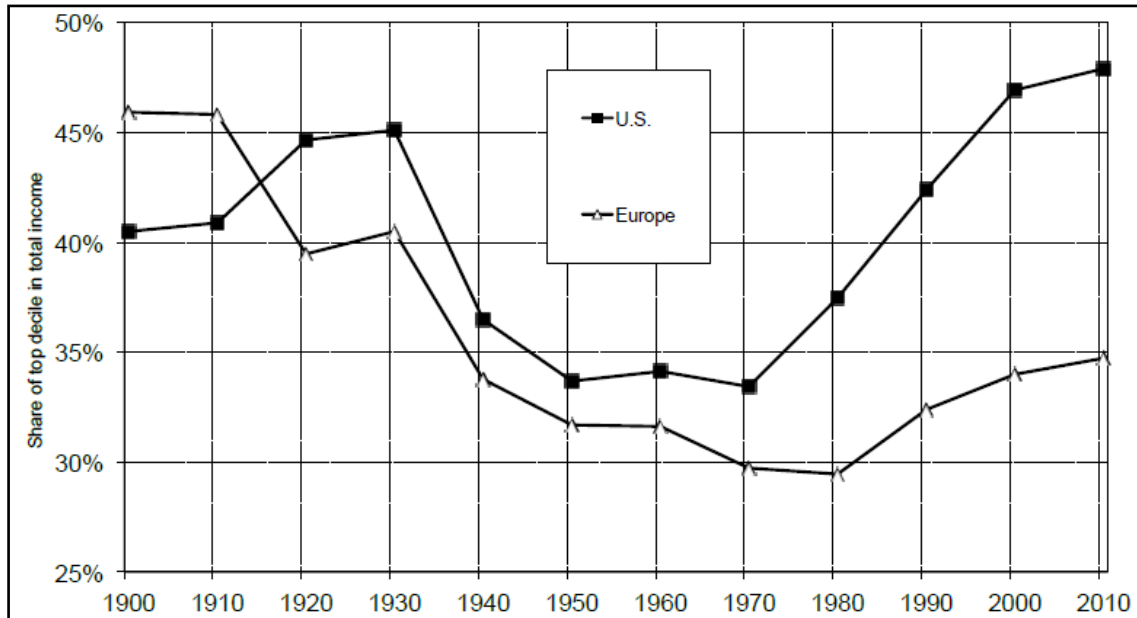

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

O autor explica este forte aumento da desigualdade na distribución da renda persoal en USA en base ao crecemento sen precedentes da desigualdade salarial. Os directivos das grandes compañías americanas, integrantes das clases acomodada e dominante, reciben unha remuneración que se viu

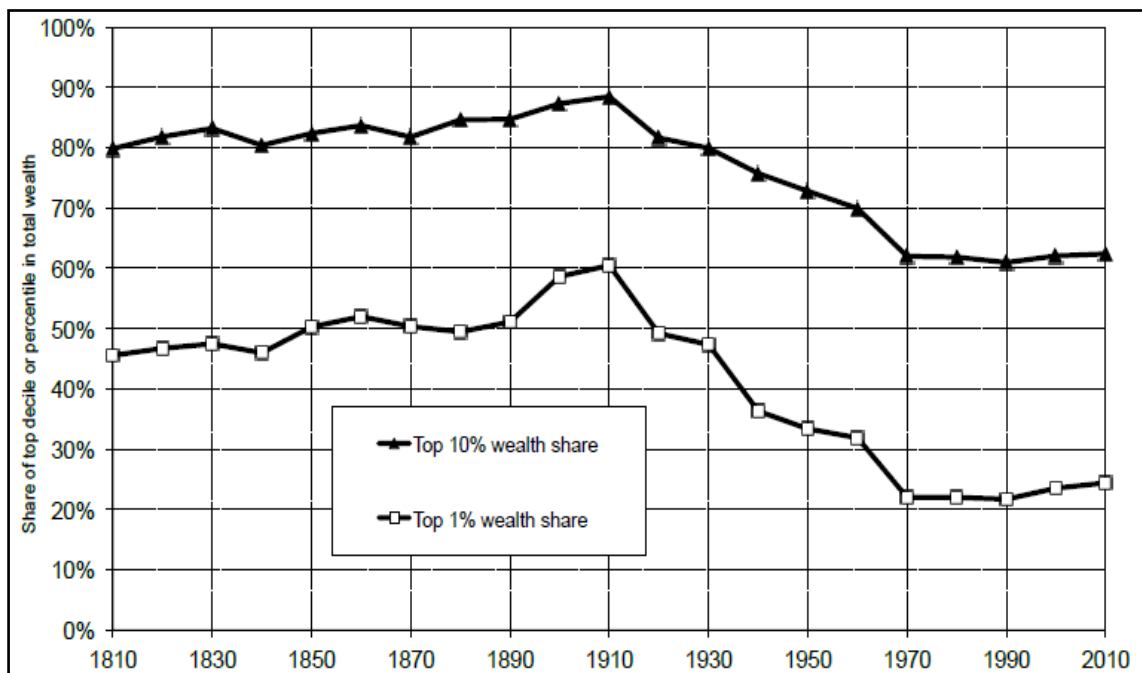
enormemente elevada nos últimos anos e que os afasta a gran ritmo do resto da poboación. No seguinte gráfico, compárase a evolución de Europa e USA:

Gráfico 10. Desigualdade da renda en Europa e USA, 1900-2010.

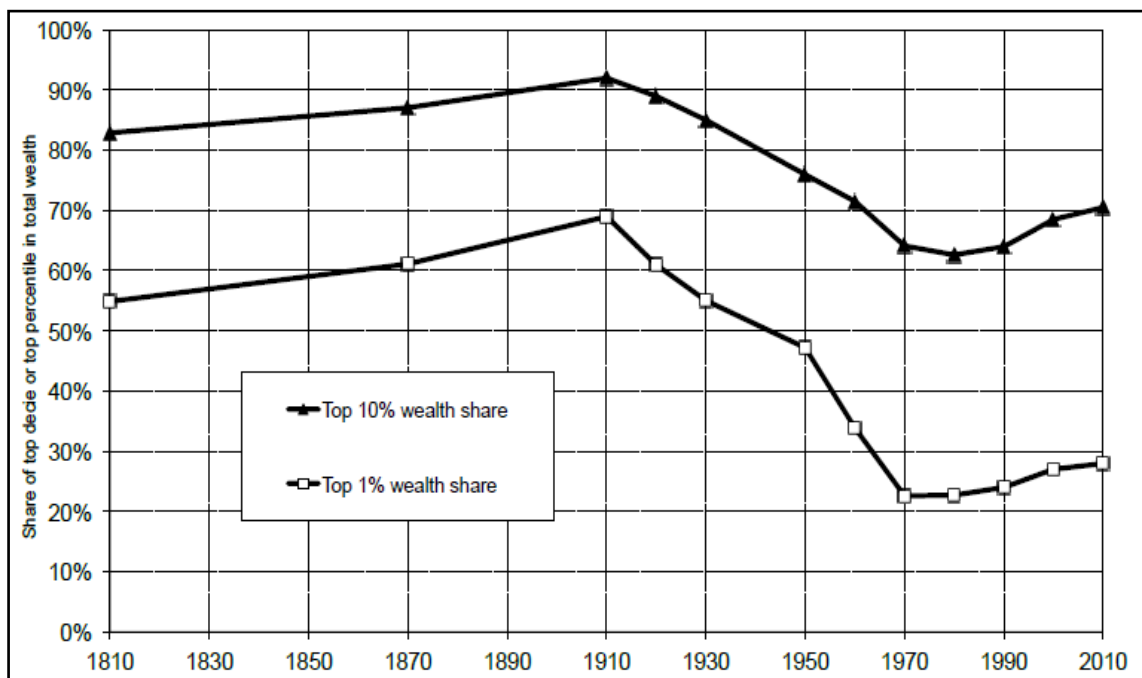

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

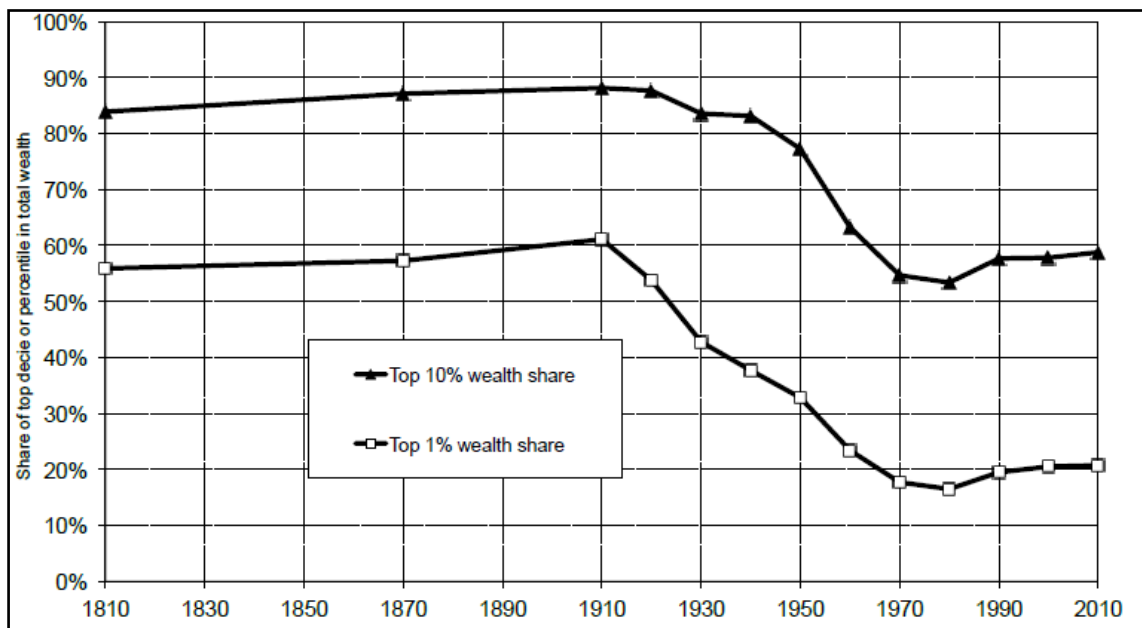
As rendas do capital sempre estiveron máis concentradas que as procedentes do traballo, pero o seu descenso posibilitou que se reducira a desigualdade na distribución persoal da renda ao longo da historia. Malia isto, tal e como amosan os gráficos anteriores e os que se recollen a continuación, o 10% dos máis ricos segue a concentrar unha proporción moi elevada da renda. Nos seguintes gráficos, aparece a porcentaxe da renda nacional que corresponde ao *top* 1% e ao *top* 10% dos máis ricos, para os casos de Francia, Gran Bretaña, Suecia e USA.

Gráfico 11. Desigualdade da renda em França, 1810-2010.

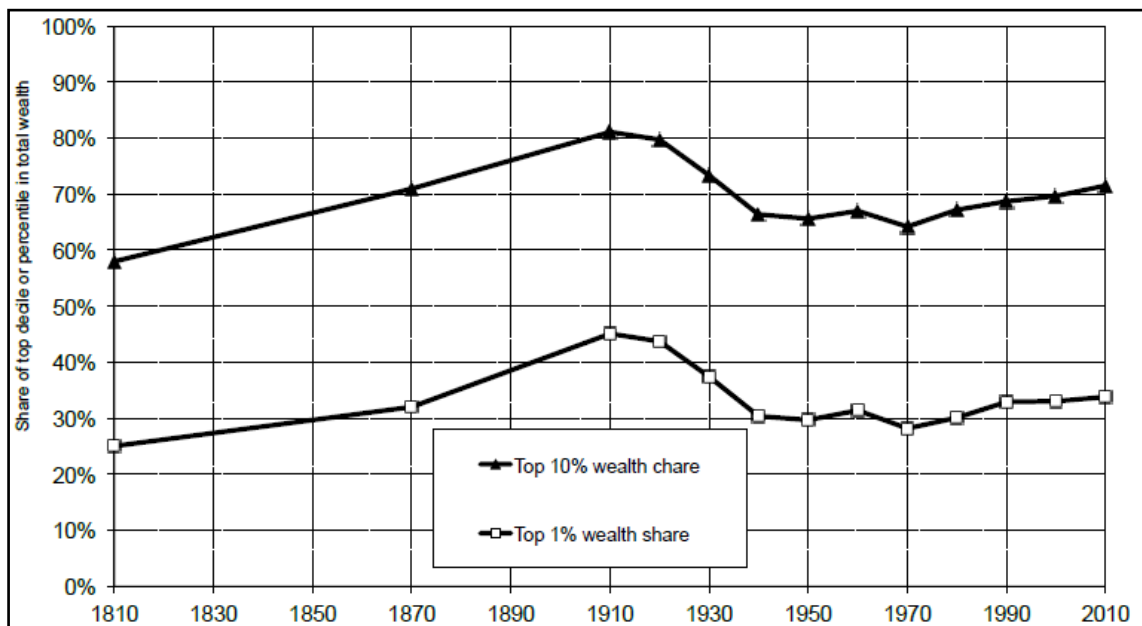
Fonte: Piketty, Thomas (2014).

Gráfico 12. Desigualdade da renda em Gran Bretanha, 1810-2010.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

Gráfico 13. Desigualdade da renda em Suecia, 1810-2010.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

Gráfico 14. Desigualdade da renda em USA, 1810-2010.

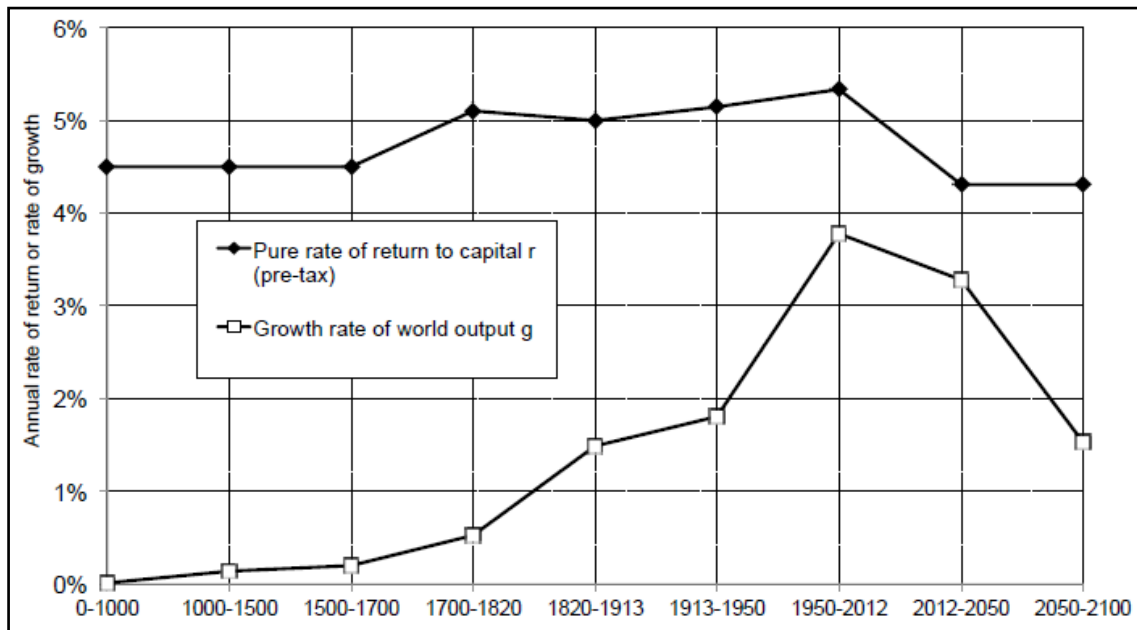
Fonte: Piketty, Thomas (2014).

A pesares de que a concentração da renda por parte dos 10% mais ricos reduziuse ao longo da historia nos países ricos, a excepção do caso estadounidense, o certo é que as classes altas seguen dispoñendo dunha porcentaxe de recursos moi elevada. A principal razón que explica esta concentración da riqueza en todas as épocas da historia, seguindo a Piketty, é r é superior a g , de maneira significativa e durable no tempo. Esta expresión é

a principal achega do economista francês á cuestión da desigualdade económica:

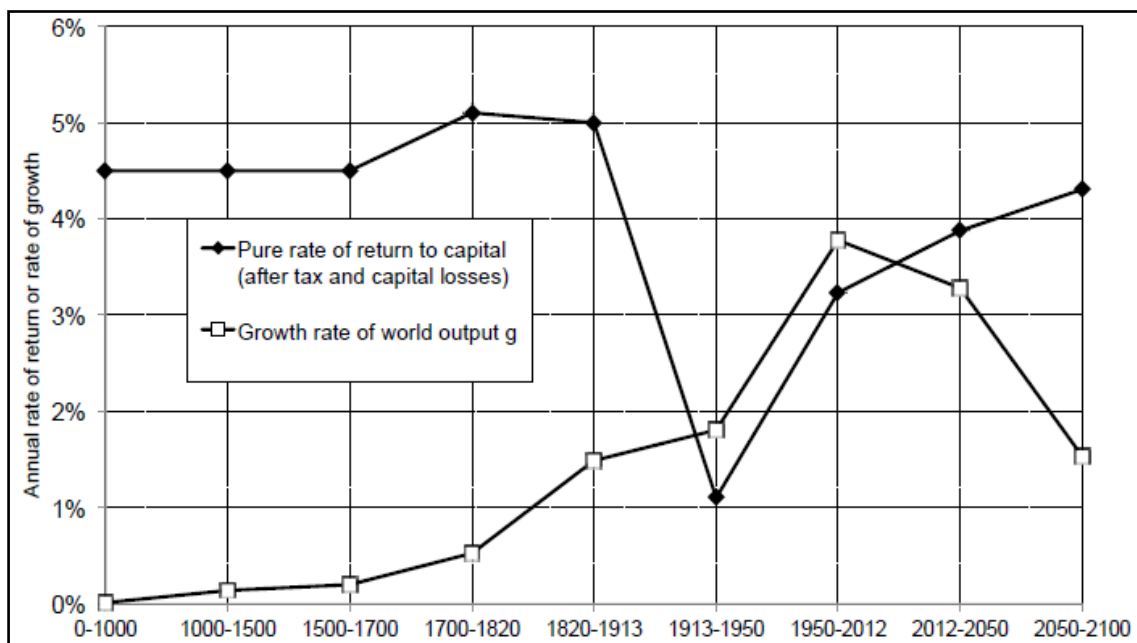
$$r > g \text{ (3)}$$

Gráfico 15. Taxa de retorno do capital e taxa de crescimento económico mundiais, ano 0-2100.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

Gráfico 16. Taxa de retorno do capital depois de impostos e taxa de crescimento económico mundiais, ano 0-2100.

Fonte: Piketty, Thomas (2014).

Esta forza fundamental de diverxencia implica que a riqueza acumulada no pasado é recapitalizada moito máis rapidamente do ritmo ao que medra a economía. É dicir, se a taxa de crecemento económico é do dous por cento anual ($g = 2\%$) e a taxa de retorno do capital é do cinco por cento anual ($r = 5\%$), aforrando unha quinta parte das rendas do capital e consumindo as restantes catro quintas partes, xa é suficiente para asegurar que o capital herdado das xeracións anteriores medra á mesma taxa que a economía.

En definitiva, a idea clave da obra é que a dinámica da distribución persoal da renda depende dunha serie de mecanismos que unhas veces tenden á igualdade e outras á desigualdade. Un dos factores de converxencia sería o denominado capital humano, mentres que os principais factores de diverxencia serían a capacidade dos directivos das altas empresas para fixar o seu propio salario e a desigualdade $r > g$. As forzas de converxencia poden prevalecer en determinados países e en épocas concretas, pero os factores de diverxencia sempre se impoñen, como está a suceder nestes comezos do século XX, de modo que as desigualdades na distribución persoal da renda van en aumento. Cando isto sucede, a riqueza herdada medra moito máis rápido que a produción e a renda da economía, e aqueles que posúen unha parte moi importante desta riqueza, o 10% dos máis ricos, pero especialmente o 1% dominante, soamente teñen que aforrar unha pequena proporción dos seus ingresos para ver que a súa riqueza medra por enriba da economía no seu conxunto.

Algúns elementos que poderían evitar a espiral indefinida de desigualdade serían un descenso da taxa de retorno do capital r no moi longo prazo, como consecuencia do aumento do ratio β ; un *shock* demográfico, negativo ou positivo, que dea lugar á ausencia dun herdeiro ou á existencia de moitos, de modo que o capital familiar concentrado se disperse; ou un *shock* económico derivado de malas decisións de investimento encadenadas que dean lugar, por exemplo, a unha crise financeira. Pero en calquera caso, segundo Piketty, a desigualdade fundamental entre r e g non ten nada que ver coas imperfeccións do mercado, e non desaparecerá polo feito de que os mercado se volvan máis

libres e competitivos. Antes ao contrario, canto máis perfecto sexa o mercado de capitais, máis probable será que r sexa máis grande que g .

Por último, dicir que, tal e como se desprende de todo o anterior, unha grande parte do éxito de Piketty provén da identificación da desigualdade entre r e g como unha cuestión clave para entender a evolución da distribución persoal da renda. Pero esta desigualdade non só se volveu importante a nivel empírico, senón que tamén xoga o seu papel en ámbitos aparentemente distintos da teoría económica, coma nos campos da denominada eficiencia dinámica, a neutralidade da débeda ou as burbullas especulativas nos mercados de activos. No seguinte apartado, incluíranse algunhas reflexións ao respecto.

6. Unha valoración crítica das achegas de Piketty

A lectura e posterior reflexión acerca da obra *Capital in the Twenty-First Century* deu lugar a numerosas recensións, artigos de prensa e traballos académicos de outros moitos economistas que quixeron valorar as contribucións de Piketty á cuestión das desigualdades económicas. Tanto aqueles que o valoran positivamente coma os que o valoran negativamente, agradecen e sinalan o mérito do economista francés e do seu equipo no inxente labor de recompilar toda a evidencia empírica que puxeron a disposición de todo aquel que queira revisala ou facer uso da mesma. Pero no que se refire ao seu modelo teórico, á interpretación que fai dos datos e ás súas propostas, as posturas do resto de colegas da profesión son basicamente dúas: aqueles economistas que concordan con todo o que di Piketty, e aqueloutros que teñen cousas que matizar ou mesmo criticar. Os primeiros limitáronse, como é natural, a escribir artigos de prensa eloxiando as súas achegas e comentando o importante que estas son para entender por que o capitalismo aumenta as desigualdades, mentres que os segundos dedicáronse sobre todo a elaborar *papers* e traballos académicos nos que critican, de distinto xeito, as contribucións de Piketty.

Para este apartado do traballo, resultan de especial interese as críticas ás que acabamos de facer referencia, pois só a través delas podemos contrastar as distintas visións e ver se somos capaces de aprender algo e de atopar algunhas certezas. A continuación, recollemos as que nos parecen máis relevantes, agrupadas en función da súa temática.

6.1 Críticas do marco teórico

Entendemos por marco teórico da obra de Piketty o conxunto formado polas denominadas dúas leis fundamentais do capitalismo máis a desigualdade $r > g$, á que se refire como forza fundamental de diverxencia ou contradición principal do capitalismo.

6.1.1 A primeira lei fundamental do capitalismo

Seguindo a Juan Ramón Rallo¹³, o problema coa primeira lei fundamental do capitalismo é que Piketty ofrece dúas definicións distintas da taxa de retorno do capital r : mentres que na introdución di que r é a “taxa de retorno media anual do capital, onde se inclúen os beneficios, os dividendos, os xuros, as rendas e outras rendas do capital expresadas coma porcentaxe sobre o valor total do capital”, no capítulo 1 define r como “o retorno sobre o capital ao longo dun ano con independencia da forma legal que adopte (beneficios, rendas, dividendos, xuros, *royalties*, plusvalías...). É dicir, mentres que nunha definición inclúe as plusvalías sobre o capital, na outra non. Finalmente, na evidencia empírica que aporta sobre a taxa de retorno do capital, si que ten en conta as plusvalías. Pero nese caso, a primeira lei fundamental do capitalismo, $\alpha = r\beta$, deixa de ser certa, ou o que é o mesmo, só é certa cando as plusvalías son nulas. Este é o motivo polo que, desde 1950 en adiante, malia observarmos un aumento de β ao tempo que r permaneceu estable, α mantívose máis ou menos nos mesmos niveis. Esta mesma crítica fórmulana tamén dous economistas de distintas escolas á de Rallo, como son J. K. Galbraith¹⁴ ou David N. Weil¹⁵, pero na nosa opinión, resulta pouco relavante se consideramos que o verdadeiramente

¹³ Rallo, J.R. (2014).

¹⁴ Galbraith, J. K. (2014).

¹⁵ Weil, David N. (2014).

interesante é coñecer as tendencias na evolución das desigualdades ou da riqueza.

6.1.2 A segunda lei fundamental do capitalismo

Unha nova crítica de Rallo¹⁶ fai referencia ao comportamento do ratio β en relación coa evidencia empírica que achega Piketty. Recordemos que este ratio podemos calculalo como capital nacional/renda nacional. Por exemplo, o ratio β era do 700% en Europa no ano 1700, e descendeu até por debaixo do 600% en 2010. Agora ben, temos que r aumenta a unha taxa media anual do 5% e que g medra desde entón a unha taxa media anual do 1,6%. Entón, se o numerador do ratio se incrementa a un 5% anual, mentres que o denominador só aumenta nun 1,6% anual, o lóxico é que ese ratio se eleve moito co paso dos anos. Pero o que se observa é precisamente o contrario, a saber, un descenso do ratio β entre 1700 e 2010. Un dos motivos, segundo apunta Rallo, é que non toda a rendibilidade do capital é reinvestida e acumulada, tal e como supón o economista francés, senón que unha parte da mesma é consumida polos propietarios do capital. Por exemplo, se a taxa de retorno do capital é do 4,5% despois de impostos, pero os capitalistas consumen o 80% desta taxa, entón o capital aumenta cada ano un 0,9%. É dicir, o valor do capital non aumenta cada ano á taxa r , senón a unha taxa inferior, moito máis próxima a g . Di Rallo que hai que diferenciar, polo tanto, entre a taxa de retorno do capital (r) e taxa de crecemento das rendas do capital (g_k), de modo que sempre se cumpre que $r > g_k$. Esta é a causa pola que a expresión $r > g$, que seguindo a Piketty recolle a tendencia do capitalismo á acumulación e concentración do capital, en realidade non tería nada que ver con isto, ao ser compatible cun ratio β que pode medrar, permanecer estable ou reducirse en distintas fases da historia. É dicir, $r > g$ sería compatible coa acumulación ou coa desaccumulación de capital. Esta nova crítica de Rallo é, ao noso parecer, moi semellante á anterior que xa comentamos, xa que r é a rendibilidade do capital, pero esta non é taxa á que medra o numerador de β . Piketty deixa ben claro que, no longo prazo, $\beta = s/g$, e polo tanto a evolución do capital/output depende do aforro.

¹⁶ Rallo, J.R. (2014).

Sala-i-Martín¹⁷ é outro economista que deixou unha serie de reflexións críticas en relación co ratio β , entre elas a seguinte, este si de grande importancia. Historicamente, obsérvase unha redución do peso das rendas do capital sobre a renda nacional até 1950. Pero a partir deste momento, o ratio β comeza a aumentar. Pois ben, resulta que este incremento prodúcese case exclusivamente pola subida no valor das vivendas, que como recordamos foron incluídas na definición de capital de Piketty. Mentres, a relación entre capital empresarial e PIB mantense practicamente constante entre 1970 e 2010. Está claro que as vivendas forman parte da riqueza, pero entón hai que concluír que o aumento da riqueza que se observa no incremento do ratio β durante as últimas décadas, non se debe á acumulación capitalista senón a unha revalorización dos activos. Son moitos os autores que fan esta mesma crítica a Piketty, baseada nas consecuencias que ten incluír a vivenda dentro do capital. Entre eles, os xa citados Rallo ou Weil.

Unha terceira cuestión ten que ver cun matiz técnico, case metodolóxico, pero que ten importantes consecuencias sobre os resultados aos que se chega. Estamos a referirnos á elasticidade de substitución entre capital e traballo. Piketty afirma que esta elasticidade é maior que 1, e así a considera nos seus cálculos. Pero toda a crítica neoclásica baséase, neste sentido, en sinalar que a evidencia empírica da que se dispón parece confirmar que a elasticidade de substitución entre capital e traballo é menor a 1, situándose en torno a 0,5. Autores que publicaron a este respecto son por exemplo Tyler Cowen, Lawrence H. Summers¹⁸, Matthew Rognlie¹⁹ ou David N. Weil²⁰. Se damos entón por boa esta crítica, na medida en que se apoia nos datos, temos que r será sensiblemente menor á estimada por Piketty para o futuro, e polo tanto tamén será menor o ratio β , isto é, a proporción que representan as rendas do capital sobre o total da renda nacional nos distintos países.

¹⁷ Sala-i-Martín (2014).

¹⁸ Summers, Lawrence H. (2014)

¹⁹ Rognlie, Matthew (2014)

²⁰ Weil, David N. (2014)

6.1.3 A desigualdade $r > g$

As sucesivas críticas dos distintos autores que fomos recollendo ao longo deste apartado relativizan de algún xeito a lectura que fai Piketty da famosa desigualdade entre a taxa de retorno do capital e a taxa de crecemento da economía. Algunhas destas críticas son a distinción que non fai entre taxa de retorno do capital e taxa de crecemento das rendas do capital ou a sobreestimación da elasticidade de substitución entre capital e traballo. Pero o caso é que, a pesares delas, a desigualdade $r > g$ segue a ser certa, segundo sinalan os datos dos que dispoñemos e tamén algúns traballos académicos importantes²¹.

Agora imos facer referencia a unha cuestión que xa foi nomeada con anterioridade, a da eficiencia dinámica das economías. Neste ámbito da ciencia económica que denominamos eficiencia dinámica, a desigualdade $r > g$ é unha condición de eficiencia. Así o explica, entre outros moitos, Sala-i-Martin²². Se nunha economía se verificara que $r < g$, esta sería ineficiente por aforrar demasiado, e a xeración actual podería aumentar o seu consumo sen que se resentiran as xeracións futuras. En palabras do economista catalán, “o feito de que r sexa superior a g non implica nin que os ricos pasen os seus aforros aos fillos, nin que a riqueza medre máis que o PIB, nin que as dinastías de ricos sexan cada vez máis ricas, nin que as desigualdades sociais medren. O mundo podería ter $r > g$ e, á súa vez, estar cheo de familias con avós que crean fortunas, fillos que as fan medrar e netos que as destrúen. Ou dito doutro xeito, a forza fundamental da diverxencia é, en realidade, compatible cunhas desigualdades de riqueza cada vez maiores, cada vez menores, ou simplemente iguais”.

Malia o que di Sala-i-Martin, precisamente o principal mérito de Piketty, e probablemente a razón do seu éxito, radica en poñer de manifesto que a eficiencia dinámica da economía, $r > g$, pode implicar un aumento da desigualdade. Para que isto fose así, basta con asumir dous supostos: 1) que os máis ricos, para os que a porcentaxe das rendas do capital que perciben

²¹ Abel, A. B., Mankiw, N. G., Summers, L. H. e Zeckhauser, R. J. (1989).

²² Sala-i-Martin (2014).

tende a ser maior, sexan tamén os que máis aforran e os que máis riqueza transfiren aos seus fillos; e 2) que os ricos non teñan máis fillos que os pobres. As dúas hipóteses semellan ter respaldo tanto empírico coma teórico. Por suposto, tampouco este debate está pechado, pero o traballo máis recente de Piketty parece ir por esta liña²³.

6.2 Críticas da interpretación dos datos

No apartado que acabamos de rematar, dedicámonos a recoller unha serie de críticas que varios economistas sosteñen acerca do que denominamos modelo teórico da obra de Piketty. A continuación, o noso obxectivo é valorar a interpretación da copiosa evidencia empírica que aparece en *Capital in the Twenty-First Century*, xa que en definitiva é o principal cometido do autor, e é tamén a pregunta á que queremos dar resposta neste traballo.

Dado que nunha sociedade, a desigualdade na distribución persoal da renda depende da desigualdade na distribución das rendas salariais e das rendas do capital, e xa que as rendas do capital estiveron historicamente moito máis desigualmente distribuídas que as salariais, Piketty asume que, se a acumulación de capital continúa durante as próximas décadas, as desigualdades na renda continuarán medrando.

No que se refire á distribución funcional da renda, o certo é que no período de tempo que vai desde 1770 a 2010, a porcentaxe da renda nacional que procede do traballo aumenta e a que procede do capital redúcese. Malia isto, a tendencia é a contraria nas últimas décadas dese período considerado, en especial a partires de 1970. Curiosamente, Piketty afirma que o sucedido nestes decenios máis recentes é a tendencia xeral e natural do capitalismo, mentres que o que ocorreu ao longo de centos anos é para el unha excepción.

Se observamos os datos da distribución persoal da renda nos distintos países, hai que dicir que en todos eles, excepto USA, a proporción da renda nacional que obteñen o *top* 1% e o *top* 10% dos máis ricos entre 1810 e 2010 redúcese, polo que debemos concluír que nese longo período de tempo, as

²³ Piketty, T. e Zucman, G. (2014).

desigualdades económicas diminúen tanto en Francia, coma en Gran Bretaña e Suecia. En USA non é así, a pesares de ser o país que partía dunha situación máis igualitaria, aínda que as distintas etapas de aumento e redución das desigualdades coinciden coas europeas. Pero de novo, comprobamos que a partires de 1970, a desigualdade na distribución persoal da renda aumenta, porque a proporción da renda nacional que posúen o 10% e o 1% dos máis ricos medra. De novo aquí Piketty realiza unha interpretación moi sesgada dos datos, sostendo que a tendencia natural do sistema é que as desigualdades se incrementen.

Que as desigualdades na distribución funcional e persoal da renda se reduciron nos últimos séculos é un feito respaldado pola evidencia empírica da que dispoñemos. Agora ben, isto non quere dicir que non deba preocuparnos o aumento que se observa a partires de 1970 da proporción da riqueza que concentran os máis ricos. É unha cuestión que resulta de grande interese, e trataremos de aclarala baseándonos no traballo dos economistas.

Resulta que a maior parte do aumento da desigualdade na distribución da renda que se rexistra a partires de 1970 débese a un aumento das desigualdades nas rendas do traballo, e non do capital²⁴. Isto deixa sen moita validez o argumento de $r > g$ coma motor do aumento das desigualdades. Entón é cando Piketty incorpora unha nova causa que fai medrar a diverxencia na distribución da renda: os salarios dos que el denomina “superdirectivos”, que son altos executivos de grandes empresas que obteñen remuneracións extraordinariamente elevadas polo seu traballo. Remuneracións fixadas por mecanismos arbitrarios e que nada teñen que ver coa súa produtividade e cos seus méritos. Pero esta saída de Piketty non ten moito sentido, polos motivos que veremos a continuación.

Sala-i-Martín²⁵ aporta catro posibles causas do aumento das desigualdades nas rendas do traballo nas últimas décadas: 1) as baixadas de impostos aos máis ricos iniciadas por Thatcher e Reagan; 2) a incorporación de 4.000 millóns de asiáticos aos mercados de traballo mundiais, provocando un descenso dos

²⁴ Rallo, J. R. (2014).

²⁵ Sala-i-Martín (2014).

salarios dos traballadores menos cualificados dos países ricos; 3) o *baby boom* occidental dos anos 70, que deu lugar a unha numerosa xeración que se incorporou máis adiante ao mercado de traballo e fixo que se deprimiran os salarios; e 4) o cambio tecnolóxico combinado co capital humano.

De todas as causas que enumera, Sala considera que a de maior poder explicativo é a última. Os cambios experimentados desde os 80 (internet, telecomunicacións) beneficiaron aos traballadores con niveis educativos máis elevados (maior capital humano). Os que xa posuían salarios elevados percibiron un aumento das súas rendas do traballo moi superior ao do resto, polo que as diferenzas ampliáronse. Isto é, nin máis nin menos, a teoría da produtividade marxinal do traballo: os individuos máis formados e que máis contribúen á produción da economía, perciben maior renda.

Como vimos, Piketty réstalle importancia á cuestión do capital humano, e de feito non o ten en conta na súa definición de capital. E despois de pasarse medio libro dicíndonos que a tendencia á desigualdade do capitalismo débese á acumulación de capital en forma de herdanzas, rematamos por descubrir que a maior parte da mesma débese a un aumento na desigualdade das rendas do traballo. Todo semella apuntar a que estas desigualdades crecentes nas rendas do traballo están causadas pola distinta produtividade dos traballadores, que percibirán maiores salarios canto maior sexa a súa contribución ao proceso de creación de riqueza. Neste sentido, o seu argumento dos “superdirectivos”, que non se comproba na evidencia empírica, parece non achegar unha explicación adecuada.

Finalmente, trataremos a seguinte afirmación de Piketty: “os billonarios de *Forbes* representan a cenmillonésima parte da poboación mundial. A súa riqueza media pasou de 1.500 millóns de dólares en 1987 a 15.000 millóns en 2013. Isto representa un aumento do 6,4% anual”. Esta idea foi amplamente criticada por moitos economistas, tamén polos dous que estamos a utilizar como referencia na maioría das veces, Rallo e Sala-i-Martin, nos mesmos textos que xa citamos tamén en varias ocasións. Como sinala o primeiro deles: “son moitos os que teñen unha visión estática da riqueza e caen no erro de considerar que cando unha persoa se converte en rico, el e máis os seus

herdeiros serán ricos, e cada vez máis ricos, para sempre”. Agora ben, que a riqueza do estrato social máis rico medrase a unha taxa anual do 6,4% entre 1987 e 2013, non quere dicir que os ricos de 1987 sexan os mesmos que os ricos do 2013. Se se fai o interesante exercicio práctico de observar a lista de *Forbes* do ano 1987 e se ademais se busca certa información actualizada, comprobarase que os máis ricos de entón perderon a día de hoxe a maior parte do seu patrimonio. Seguindo a Piketty, o home máis rico do mundo en 1987, Yoshiaki Tsutsumi, debería ter no 2013 unha riqueza multiplicada por máis de 6. Pero o certo é que, segundo os datos que achega Rallo, este perdeu o 96% do seu patrimonio. E unha sorte similar correron as persoas que ocupaban o segundo, o terceiro, o cuarto e o quinto lugar da lista *Forbes* do 87. “Ao revés do que moitos adoitan imaxinar e do que Thomas Piketty pretende demostrar, non é nada sinxelo conservar o patrimonio nunha economía de mercado, pois este sempre está exposto ás cambiantes preferencias dos consumidores, á aparición de novos competidores ou ao posible aumento e posterior colapso do prezo dos activos. É máis, canto maior sexa o patrimonio persoal dun individuo, máis complicado lle resultará rendibilizalo, pois as oportunidades de reinvestir a altas taxas de retorno todo o capital que posúe son moi escasas”²⁶. Do mesmo xeito que as persoas máis ricas en 1987 perderon a día de hoxe a maior parte do seu patrimonio, “moitos dos homes máis ricos do mundo no 2015 ou estaban traballando nun garaxe, ou estudando no bacharelato, ou xogando no xardín da infancia. Veremos cantos deles seguen na mesma lista dentro de tres décadas”²⁷. Os máis ricos de entre os ricos son polo tanto, en cada momento do tempo, polo menos desde 1987 fixándonos nos datos de *Forbes*, persoas que proveñen da clase media ou media-baixa, que na súa maioría tiveron unha idea empresarial tremendamente exitosa que lles proporcionou unha inxente riqueza. Pero isto ten moito máis que ver co capital humano que coa acumulación de riqueza física que se transmite de xeración en xeración en forma de herdanzas. Este é o motivo polo que se observa unha grande mobilidade nas primeiras posicións deste tipo de *rankings*. Cando os patrimonios máis grandes están ligados á súa contribución á economía e non á herdanza, teñen data de caducidade.

²⁶ Rallo, J. R. (2014).

²⁷ *Ibídem*.

Conclusións e ampliación

Existe unha abundante literatura económica sobre a desigualdade na distribución funcional e persoal da renda e a riqueza. Pero a publicación da obra *Capital in the Twenty-First Century* no ano 2014 por parte do economista francés Thomas Piketty deulle un novo pulo á cuestión. A principal tese deste libro é que a pesares de que a economía de mercado baseada na propiedade privada contén poderosas forzas que levan á converxencia na distribución da renda e a riqueza, as forzas de diverxencia impóñense. A principal causa da desigualdade ten que ver co feito de que a taxa media de retorno do capital (r) pode ser significativamente superior durante longos períodos de tempo á taxa media de crecemento da economía (g). Esta expresión, $r > g$, implica, segundo Piketty, que a riqueza acumulada no pasado medra máis rapidamente que a produción e os salarios, de modo os propietarios da mesma conseguirán separarse moito dos restantes segmentos da poboación e as desigualdades ampliaranse.

Pero as achegas de Piketty, nomeadamente a interpretación da evidencia empírica que el mesmo aporta, foron postas en dúbida por outros moitos colegas de profesión. No tocante á distribución funcional da renda, observamos que no conxunto dos últimos douscentos anos, a proporción das rendas do capital sobre o total da renda nacional redúcese nos distintos países estudados, mentres que a participación das rendas do traballo aumenta. Porén, nas últimas décadas, a tendencia semella ser a contraria, e isto preocupa moito a Piketty. Pero xa vimos que, ao incluír dentro do capital o valor da vivenda, isto explica a meirande parte do aumento do peso do capital, que non se debe polo tanto a unha maior acumulación do mesmo, senón a un incremento significativo no prezo das vivendas.

No relativo á distribución persoal da renda e a riqueza, a evidencia empírica tamén é moi clara, ao indicarnos que nos últimos dous séculos redúcese a proporción da renda nacional que concentra nas súas mans o 10% dos máis ricos. Pero ao igual que no caso anterior, a tendencia cambia a partires de mediados de 1970, e as desigualdades comezan a aumentar de novo. Piketty di que o motor deste fenómeno é $r > g$, pero os datos sinalan que a maior diverxencia nestas décadas recentes non se debe a un aumento na concentración do capital, senón a un incremento da desigualdade na distribución das rendas do traballo.

A pesares disto, a expresión $r > g$ segue a ser empiricamente robusta, e o mérito de Piketty foi ligala á cuestión das desigualdades a través dun sinxelo modelo, con hipóteses e supostos bastante razoables. Pero polo de agora, o incremento das desigualdades na distribución persoal da riqueza nos últimos trinta ou corenta anos como consecuencia da diverxencia cada vez maior na percepción de rendas do traballo, está mellor explicado pola teoría do capital humano, que Piketty non ten para nada en conta. Só hai que mirar os *rankings* dos homes máis ricos do mundo para decatarse de que estes eran uns completos descoñecidos hai apenas vinte anos, xa que os seus inmensos patrimonios non foron herdados, senón obtidos contribuindo á economía produtiva.

Rematamos sinalando que é moi probable que as futuras investigacións da ciencia económica sobre a desigualdade na distribución da renda e a riqueza avancen por estes dous camiños: o trazado por Piketty, por unha banda²⁸; e o que apunta á teoría do capital humano²⁹, pola outra.

²⁸ Piketty, T. e Zucman, G. (2014).

²⁹ Goldin, C. e Katz, L. F. (2009).

Bibliografía

Abel, A. B., Mankiw, N. G., Summers, L. H. e Zeckhauser, R. J. (1989). "Assesing Dynamic Efficiency: Theory and Evidence". *The Review of Economic Studies Ltd*, nº 1, páxs. 1-19.

Adelman, I. e Robinson, S. (1989). "Income Distribution and Development". *Handbook of Development Economics*, vol. II, páxs. 950-988.

Galbraith, J. K. (2014). "Kapital for the Twenty-First century?". Recuperado de <http://www.dissentmagazine.org/article/kapital-for-the-twenty-first-century>.

García-Trevijano, Antonio (2010). *Teoría Pura de la República*. Madrid: El Buey Mudo.

Goldin, C. e Katz, L. F. (2009). "The Race between Education and Technology": The Evolution of U.S. Educational Wage Differentials, 1890 to 2005". *National Bureau of Economic Research*, working paper.

Kuznets, Simon (1955). "Economic Growth and Income Inequality". *The American Economic Review*, nº 45, páxs. 1-28.

Navarro Espigares, J.L. e Hernández Torres, E. (2004). "Distribución y redistribución de la renta en la literatura española reciente". *Estudios de Economía Aplicada*, vol. 22-1, páxs. 29-65.

Negro, Dalmacio (2010). *Historia de las formas del Estado: una introducción*. Madrid: El Buey Mudo.

Okun, Arthur M. (1975). "Equality and Efficiency: the Big Tradeoff". *The Brookings Institution*, páxs. 1, 4-6, 10-19, 65-69, 75-76, 82-84, 88-95, 117-120.

Pérez Moreno, Salvador (2003). "Relaciones entre distribución de la renta y crecimiento económico en la historia del pensamiento económico. Especial consideración a las relaciones de compatibilidad". *Enciclopedia y Biblioteca Virtual de las Ciencias Sociales, Económicas y Jurídicas*.

Piketty, Thomas (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Londres: Harvard University Press.

Piketty, T. e Zucman, G. (2014). "Wealth and Inheritance in the Long Run". *Centre for Economic Policy Research*, discussion paper nº 10072.

Pumareda, Ángel (trad.), (1923). *Discurso sobre el origen de la desigualdad entre los hombres*. Madrid: Calpe.

Rallo, J. R. (2014). "Leyendo a Piketty". Recuperado de https://drive.google.com/file/d/0B_coJwBiXnuvYXV4RW5KaFgxeUk/view.

Rognlie, Matthew (2014). "A note on Piketty and diminishing returns to capital". Recuperado de http://www.mit.edu/~mrognlie/piketty_diminishing_returns.pdf.

Sala-i-Martín, Xavier (2005). "Globalización y reducción de la pobreza". Campus FAES, Madrid.

Sala-i-Martín, Xavier (2006). "The World Distribution of Income: Falling Poverty and...Convergence, Period". *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 121, nº 2, páxs. 351-397.

Sala-i-Martín, Xavier (2014). "Piketty y <Capital en el Siglo XXI>". Recuperado de <http://salaimartin.com/randomthoughts/item/720-piketty-y-capital-en-el-siglo-xxi.html>.

San Emeterio Martín, Nieves (2010). “Una revisión de los fundamentos económicos sobre la pobreza”. *Nómadas: Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*, nº 28, páxs. 263-276.

Summers, Lawrence H. (2014). “The inequality puzzle”. Recuperado de <http://www.democracyjournal.org/33/the-inequality-puzzle.php?page=1>.

Weil, David N. (2014). “Capital and Wealth in the 21st century”. *National Bureau of Economic Research*, working paper.